

Voorwoord

Aeneas Troianus est. Aeneas fugit. Currit. Voor een hele generatie zijn deze zinnen de eerste aanraking met het Latijn. De avonturen van Aeneas staan bij menig gymnasiast in het geheugen gekerfd. Hij vluchtte uit Troje, zwierf rond over zee, bedreef de liefde met Dido, daalde af naar de onderwereld en belandde uiteindelijk in Latium waar hij de stamvader zou worden van het Romeinse volk. Een schitterende oorsprongslegende. Er is echter zelden aandacht voor de verhalen over de vele andere Trojanen die na de val van Troje door Europa *fugiunt* en *curriunt* en overal waar het hun geriefde steden stichtten of stamvader van een volk werden. Frankrijk, Londen, Friesland, Groningen, alle zouden ze hun oorsprong hebben bij een verdwaalde Trojaan. Deze aan de middeleeuwse geest ontsproten verhalen zouden alleen al vanwege hun vermakelijkheid de aandacht verdienen.

Oorsprongslegenden zijn niet slechts een laatmiddeleeuws Europees verschijnsel. Bij veel samenlevingen en culturen over de gehele wereld zijn dergelijke verhalen bekend, in zodanige mate zelfs dat ze een vast onderdeel van menselijke cultuur lijken te vormen. Oorsprongslegenden zijn ook geen schimmen uit het verleden. Veel verhalen leven voort tot op de dag van vandaag. Voor Hollywood lijkt koning Arthur een onuitputtelijke bron van inspiratie te zijn en Aeneas is nog altijd een geliefd literair onderwerp. Op lokaal niveau blijven tal van oorsprongslegenden circuleren, zoals in Drenthe, waar ieder kind kan vertellen over de reuzen Ellert en Brammert die een meisje roven en haar als huishoudster in hun grot vasthouden. Het slimme meisje heeft echter een spoor van doperwten achtergelaten waardoor de dorpsbewoners de grot kunnen vinden, het meisje bevrijden en de reuzen verjagen. Het Drentse Ellertshaar, Ellertsveld en Brammershoop zouden hun namen te danken hebben aan deze rovende reuzen. Het Ellert en Brammert museum in Schoonoord met de reusachtige poppen voor de deur bewijzen de hedendaagse populariteit van deze lokale oorsprongslegende.

Vermaak lijkt nu de belangrijkste functie van oorsprongslegenden te zijn, maar oorspronkelijk was dit niet het geval. Het zijn serieuze verhalen over de afkomst van de eigen stad, groep of samenleving. Ze maken onderdeel uit van het culturele bewustzijn en de identiteit van een gemeenschap, en zijn daarom een ideaal onderwerp om antieke, middeleeuwse en vroegmoderne samenlevingen te bestuderen. Met dit themanummer wil *Groniek* aandacht schenken aan de vele mogelijkheden die oorsprongslegenden bieden in

historisch onderzoek. In de vijf thema-artikelen zullen verschillende invalshoeken waarvan uit oorsprongslegenden onderzocht worden aan bod komen. Het is een kleurrijk pallet geworden met verhalen uit Europa, het Midden-Oosten en de Andes. De artikelen beslaan een tijdspanne van de middeleeuwen tot en met de negentiende eeuw en behandelen het politieke, sociale en culturele belang van oorsprongslegenden.

Bunna Ebels opent met een inleidend artikel over oorsprongslegenden. Ze gaat in op wat oorsprongslegenden precies zijn en waar deze behoefte van zelfuitlegging vandaan komt. Vervolgens behandelt ze enkele typen oorsprongslegenden die veel voorkwamen in laatmiddeleeuws Nederland. Eigennamen vormden een belangrijke bron voor de oorsprongslegenden: Heer Lem als stichter van Haarlem, Gruno van Groningen en Friso van Friesland. Met Gruno en Friso wordt dit motief verbonden met een ander populair thema: de hier boven reeds aangehaalde Trojaanse mythe.

In het tweede artikel behandelt Barbara Roggema de Bahira-legende. Deze oorsprongslegende ontstond als een christelijke reactie op de verspreiding van de Islam in de zevende eeuw in het Midden-Oosten. In tegenstelling tot de overige verhalen in dit nummer is de Bahira-legende geen vertelling over de glorieuze afkomst van de eigen (in dit geval christelijke) groep, maar is het juist bedoeld om de minderwaardigheid van het islamitische geloof te benadrukken.

Vervolgens gaat Amy Kaufman in op het politieke gebruik van oorsprongslegenden. Dit doet zij aan de hand van wellicht de bekendste persoon in dit genre: koning Arthur. In de twaalfde eeuw gebruikte de Engelse koning Hendrik II het verhaal van Arthur ter legitimatie van zijn aspiraties om koning van het gehele Britse eiland te worden. In de daaropvolgende eeuwen verloor Arthur aan populariteit, maar in de vijftiende eeuw leefde hij weer op toen de Tudors na de Rozenoorlog Arthurs oorsprongslegende gebruikten om hun wankelende positie van een ideologisch fundament te voorzien.

Voor het vierde artikel steekt Willem Adelaar de Atlantische Oceaan over naar de Andes. Voor de bestudering van de grotendeels in nevelen gehulde Inkacultuur zijn oorsprongslegenden van groot belang. Deze verhalen vormden een sterke traditie in deze cultuur en dienden onder andere ter legitimatie van de sociale structuur. Adelaar gaat nader in op de twee belangrijkste verhalen (de Paqariqtambo en de Titicaca) en gaat op zoek naar de oorsprong van deze oorsprongslegenden.

Edith Borchardt sluit dit themagedeelte af met een artikel over Libussa,

de mythische voorouder van de Tsjechische Premyslid dynastie en het hele Tsjechische volk. De oorsprongslegende over Libussa is op vele manieren naverteld. Borchardt analyseert het negentiende-eeuwse toneelstuk van Franz Grillparzer. Zij bespreekt hoe Grillparzer het eeuwenoude verhaal aanpaste en wat dit zegt over zijn eigen tijd en achtergrond.

Het supplement wordt geopend door redactielid Elmar Hofman. In zijn 'Hoog van de Toren' gaat hij in op een trend in de benadering van de vroegmiddeleeuwse geschiedenis: *history in its own right*. De vroegmiddeleeuwse periode zou als periode op zich beschreven moeten te worden, zonder de verschijnselen te relateren aan wat in de eeuwen daarna gebeurde. Hoewel deze benadering onmiskenbaar wetenschappelijke voordelen kent, wijst Hofman ook op de gevaren van deze aanpak.

Vervolgens gaat Katie Digan in de rubriek 'Historisch erfgoed' in op Holocaust musea en de historische ervaringen die zij proberen op te wekken. Digan gebruikt Walter Benjamins werk over aura's om te betogen dat het creëren van een directe ervaring met dit verleden niet alleen onmogelijk, maar ook onwenselijk is.

In de rubriek 'Persoonlijkheden' schrijft Eva Rovers over haar ervaringen tijdens haar onlangs voltooide proefschrift over Helene Kröller-Müller (1869-1939). Zij kreeg exclusief toegang tot de vele persoonlijke brieven van de moeder van het eerste Nederlandse museum voor moderne kunsten. Hierdoor kreeg zij niet alleen een inkijk in Helene's motieven en levensovertuigingen, maar werd ze ook geconfronteerd met haar eigen beweegredenen om als biograaf te graven in andermans levensverhaal.

Groniek hoopt met dit themanummer aan te tonen dat oorsprongslegenden niet slechts gemakkelijke verhalen zijn, maar dat ze met name een belangrijke bron vormen voor cultureel, politiek en sociaal onderzoek naar zowel Westerse als niet-Westerse samenlevingen in het verleden.

De redactie wenst u veel leesplezier.

Rectificatie: In nummer 188: *Afrika* is bij het artikel 'Onbeantwoorde liefde. Nederlandse betweters en Afrikaner Boeren' van Bart de Graaff, mede-auteur Renate Klinkenberg niet genoemd. Onze excuses hiervoor.